

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.65>

Осадчий П.В.

старший слідчий третього слідчого відділу

Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Полтаві

ORCID ID: 0000-0002-7246-6614

РОЛЬ ПРОКУРОРА У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Вимога стосовно встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення упродовж розумного строку є головним елементом права на справедливий суд, що гарантоване ст. 6 Європейської конвенції [1]. Забезпечення цього права, яке передбачає недопущення необґрунтованих зволікань, має значення для багатьох аспектів організації системи кримінальної юстиції, зокрема щодо процедур, яких необхідно дотримуватися, наявних повноважень, запроваджених інституційних механізмів, використуваних технологій та наданих ресурсів. Однак навіть за умови, якщо всі ці аспекти є загалом задовільними, завжди є змога невинуватого їх недотримання. Тож право на ефективний засіб правового захисту повинно бути доступним або як засіб запобігання, або як засіб відшкодування шкоди [2, с. 349-354]. Більше того, відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ.

Конвенція справила значний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України, і на правовий статус прокурора як учасника кримінального провадження. Відповідно до ст. 13 Конвенції, діяльність прокуратури може розглядатися як ефективний засіб правового захисту в разі порушення прав людини.

Криміногенна ситуація в Україні тримається на високому рівні, що загрожує не лише суспільним інтересам, а й правам, свободам

та законним інтересам особи, гарантованим Конституцією. Дотримання міжнародних стандартів забезпечення прав та свобод людини неможливе без належного правового порядку їх реалізації у національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких висвітлено окреслену проблематику. Вагомий внесок у становлення та розвиток проблематики ролі прокурора у кримінальному провадженні здійснили дослідники у сфері теорії права В.Г. Антропов, О.О. Березін, Д.В. Бойко, П.Д. Гуйван, О.Л. Жильцов, О.С. Ігнат'єв, О.В. Корабліна, П.В. Марков, Т.С. Март'янова, О.О. Нікітін, М.Б. Рісний, М.В. Пресняков, О.С. Скударнов, В.В. Степаненко, Б.В. Фасій, Р.І. Хасаншин та ін. У їхніх роботах закладені підвалини та обґрунтовані цінні наукові позиції з питань процесуального нагляду та керівництва.

Метою статті є дослідження ролі прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні із висвітленням розрізу міжнародно-правових стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на захист закріплюється у багатьох міжнародно-правових документах, ратифікованих Україною. Однак, викликає інтерес забезпечення такого права окремими правоохоронними органами, позаяк європейська інтеграція потребує трансформації правових та організаційних засад системи кримінальної юстиції, включаючи сучасне

кримінальне процесуальне законодавство, узгоджене з міжнародними стандартами. Оновлення концепції кримінального провадження пов'язане з прийняттям КПК України (2012 р.) [3] та Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) [4], які вплинули на функції учасників кримінального провадження та роль прокуратури в державі [5].

За твердженням науковців, обов'язки інституцій сектору безпеки України щодо забезпечення прав людини є результатом тривалого процесу формування норм міжнародного та національного законодавства, а також тривалого та дискусійного процесу їх узгодження. Це також стосується рішень ЄСПЛ, оскільки Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (2006 р.) визначено, що практика Європейського суду є джерелом українського права (ст. 17 Закону) [6]. Розвиток українського суспільства в європейському просторі потребує радикального реформування забезпечення прав і свобод громадян, які потребують захисту. Державні органи повинні суворо дотримуватися їх реалізації й охорони [7].

Водночас, тут варто наголосити, що «нова правова ідеологія» КПК України спрямована на обмеження дій державних органів та розширення прав підозрюваних (обвинувачених) і потерпілих, надання додаткових гарантій захисту їх законних інтересів. У даному відношенні КПК України відрізняється від багатьох іноземних (Німеччина, Франція та ін.), які навіть в даний час не дають обвинуваченим, їх захисникам і потерпілим такого обсягу прав і відповідних гарантій, як законодавство України. Те ж саме можна говорити про англійській та американській кримінальні процеси. Їх безсумнівно змагальна конструкція судового провадження в принципі не передбачає подібного розширення змагальних засад на досудовому провадженні.

Зрозуміло, це не означає заперечення суттєвої новизни КПК України. Мова йде лише про те, що український кримінальний процес

повинен зберігати свою приналежність до континентального типу. Навіть якщо і визнавати посилення змагальності за КПК України, то це змагальність не англо-американського зразка. Слідчий і прокурор не перестали бути суб'єктами, відповідальними за всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження (ст. 9 КПК України). Прокурор продовжує здійснювати наглядову функцію у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтриманням обвинувачення у суді. Суд не перетворився на пасивного арбітра, що розв'язує правовий спір між сторонами або без оцінки доказів затверджує угоду про визнання вини (при особливому порядку судового розгляду).

У контексті таких тенденцій розвитку кримінального процесуального законодавства України зумовлюється потреба у дослідженні ролі прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні.

У відповідності до ст. 131-1 Конституції України прокуратура, як правоохоронний орган, який здійснює нагляд за законністю та забезпечення притягнення до суду правопорушника, здійснює такі функції:

- підтримання публічного обвинувачення в суді;
- організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [8].

Згідно з Законом України «Про прокуратуру», прокуратура є єдиним органом, який здійснює визначені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Ці функції включають: 1) підтримку державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді;

3) нагляд за дотриманням законів органами, що займаються оперативно-розшуковою діяльністю, дізнанням та досудовим слідством. Крім того, ця функція, згідно зі ст. 25 Закону, описана іншим способом: «Прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів органами, що займаються оперативно-розшуковою діяльністю, дізнанням, досудовим слідством, використовуючи при цьому права і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [9] та КПК України [3]»; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 1, 2) [4].

У Конституції України та в Законі України «Про прокуратуру» чітко закріплено, що нагляд за додержанням законів є саме функцією прокуратури. Особлива роль прокуратури у системі гарантій прав і свобод громадян визначається її місцем серед правоохоронних органів держави. Важливим фактором, що забезпечує гарантії здійснення прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві, є наглядова функція прокуратури у формі процесуального керівництва. Після проголошення незалежності України та змін у її суспільно-політичному житті розпочався розвиток нової епохи в історії українського народу, який супроводжується проведенням державно-правових реформ. Одним із напрямків цих реформ є реалізація прав і свобод людини та громадянина, створення умов для розвитку особистості, забезпечення її гідності та добробуту.

У справі «Меріт проти України» ЄСПЛ наголосив, що: прокурори під час виконання своїх функцій знаходяться під наглядом владних органів, які відносяться до виконавчої гілки влади; відсутні доводи на підтвердження її судового статусу чи статусу незалежного та безстороннього суб'єкта; функції прокуратури дозволяють розглядати її положення у кримінальному провадженні як його

сторони; статус прокурора за національним законодавством та його участь в кримінальному провадженні не надають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника [10].

У відповідності до п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК України, прокурор – це особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 15 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень. Повноваження прокурора закріплені у ст. 36 КПК України, зокрема відповідно до ч. 2 прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України; мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк СРД, НСРД, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити СРД та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України; доручати проведення СРД та НСРД відповідним оперативним підрозділам; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення СРД, НСРД, інших

процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; повідомляти особі про підозру; висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому КПК України; погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому КПК України; доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України; доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави; оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК тощо [3].

З переліку функцій прокуратури вилучено низку не властивих (за європейськими стандартами) їй функцій, таких як: нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина; нагляд за додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами (так званий «загальний нагляд»); нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у криміналь-

них справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян. Органи прокуратури отримали широкі процесуальні можливості для набагато якіснішого виконання властивих прокуратурі функцій – підтримання публічного обвинувачення в суді; процесуального керівництва досудовим розслідуванням; вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [11]. Це обґрунтовувалося посиланням на Конвенцію, практику ЄСПЛ та європейські стандарти прокуратури [12, с. 84]. Практика ЄСПЛ є обов'язковою для прокурора як учасника кримінального провадження, при чому йдеться як про рішення проти України, так й інших держав [13, с. 65-70].

Згідно з І. В. Рогатюком, кримінально-процесуальна діяльність прокурора є регульованою кримінальним процесуальним законодавством діяльністю спеціально уповноваженого державою суб'єкта, яка здійснюється в чітко визначених межах законодавства, у відповідній процесуальній формі з метою забезпечення реалізації завдань кримінального провадження [14, с. 46]. Зауваження О. М. Толочка, що така діяльність включає в себе функції органів прокуратури, визначені Основним законом, а також форми і методи виконання процесуальних функцій залежать від стадії кримінального процесу, на якій здійснюється діяльність прокурора, є вірним [15, 49-55].

Забезпечення верховенства права у сфері кримінального судочинства, яке пов'язано з розробкою такої процесуальної форми судочинства, за якої пріоритет надається правам і свободам людини, максимально усуваються їх обмеження або такі обмеження допускаються як крайня необхідність, коли іншими засобами досягти мети правосуддя неможливо, а завдана обмеженням прав і свобод людини шкода буде меншою, ніж відвернута [16].

Як стверджує І. С. Курбатова, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – це незалежна діяльність, спрямована на контроль дотримання законів під час проведення досудового розслідування. Це здійснюється через виконання повноважень процесуального керівника, з метою створення необхідних умов для забезпечення прав і свобод особи. Це включає сприяння реалізації, захисту, запобігання правопорушенням та відновлення прав у разі їх порушення під час проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні. Крім того, це також забезпечує прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [17, с. 14]. У свою чергу, І. В. Гловюк визначає таку діяльність як: «...визначену та закріплену нормами кримінального процесуального права цілеспрямовану діяльність прокурора щодо організації швидкого та повного розслідування (у формі дізнання та досудового слідства) кримінальних правопорушень, прийняття процесуальних рішень і забезпечення їх виконання» [18, 79-88].

Загалом, А. В. Лапкін стверджує, що процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – це процесуальна діяльність прокурора, спрямована на забезпечення ефективного досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні. Організація досудового розслідування – діяльність прокурора з вжиття організаційно-розпорядчих та процесуально-правових заходів під час досудового розслідування з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження [19, с. 143]. Водночас, В. В. Луцик наголошує, що концепція ч. 2 ст. 36 КПК України, за якою процесуальне керівництво розглядається як форма нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, істотно звужує конституційну функцію прокуратури, закріплену в п. 2 ст. 121 Конституції України. Більше того, продовжує автор, за змістом нагляд за додержанням законів є значно ширшим, ніж процесуальне керівництво, і відрізняється обсягом та

характером повноважень прокурора, а також різним колом завдань, які передбачені для цих видів діяльності [20, с. 232].

Прокурор як суб'єкт сторони обвинувачення здійснює реалізацію права на ефективний засіб юридичного захисту у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що носить наглядовий кримінальний процесуальний характер за додержанням вимог закону під час кримінального переслідування особи. Метою такої діяльності є втілення міжнародно-правових стандартів у практику затримання підозрюваного та застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування, що є ефективною гарантією забезпечення законності при їх застосуванні, забезпечує захист прав особи, до якої застосовується певний вид запобіжного заходу, а також виконання завдань кримінального переслідування.

Зокрема, у висновку №9 (2014 р.) «Європейські норми та принципи, що стосуються прокуратури» (Римська хартія) зазначено, що: «...у всіх правових системах прокурори сприяють забезпеченню верховенства права, особливо справедливим, неупередженим та ефективним здійсненням правосуддя на всіх стадіях провадження, що належать до їх компетенції (п. 1); переслідування має бути твердим, але справедливим. Прокурори сприяють винесенню справедливих вироків судами і повинні сприяти ефективному, оперативному та ефективному функціонуванню системи правосуддя (п. 16)...» [21]; № 10 (2015 р.) прокурори зобов'язані забезпечити, коли це входить до їх повноважень, поведіння з особами під час слідства гуманним шляхом; використовувати усі свої повноваження, наскільки це можливо в межах своєї компетенції, при цьому забезпечуючи, щоб слідчі дотримувались закону та стандартів поведінки, були відповідальними; забезпечити, щоб результати розслідування, представлені суду, відображали реальні факти та не вводили суд в оману (п. 14). Прокурори повинні ретельно перевірити законність розслідувань, вирішуючи, чи

слід розпочинати або продовжувати переслідування (п. 16) [22] та ін.

Загалом, оптимізація функціонального призначення прокуратури, включаючи прийняття нового КПК України, була обумовлена рядом об'єктивних чинників, серед яких є зобов'язання України перед Радою Європи щодо реформування інституту прокурорського нагляду. Згідно зі статтею 15.b Статуту Ради Європи, прокуратура повинна виконувати ключову роль у національних системах кримінального судочинства та у міжнародній співпраці з питань кримінального права [23].

Таким чином, нормативно-визначеним функціям прокурора відповідають напрями кримінальної процесуальної діяльності, а саме:

наглядовий у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України);

обвинувальний, який розпочинається з повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування й до винесення обвинувального вироку судом.

Прокурор забезпечує верховенство права, дотримання законів у досудовому розслідуванні, швидке, повне та неупереджене розслідування, яке відповідає вимогам Конституції України (ст. 131-1) та Закону «Про прокуратуру», а також охорону та захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження й реалізацію їх права на ефективний засіб юридичного захисту з урахуванням міжнародних стандартів шляхом:

ініціювання досудового розслідування;

контролю за виконанням обов'язків та першочергових заходів, які приймаються дізнавачем, слідчим або детективом з метою встановлення факту кримінального правопорушення;

гарантування забезпечення законності та верховенства права під час затримання, оголошення підозри та застосування запобіжних заходів (виконання завдань кримінального переслідування);

забезпечення права на самозахист, професійний захист й стандарти можливостей до їх

підготовки; закриття необґрунтованого досудового розслідування;

забезпеченням та сприянням проведенню всіх необхідних процесуальних дій з метою виконання завдань передбачених кримінальним процесуальним законом (ст. 2 КПК України);

збирання доказів стосовно особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до вимог гл. 22 КПК України.

Захист прав людини не обмежується лише відновленням порушених, оспорюваних або невизнаних прав, стверджує Х. В. Горецька. У випадку нападу, наприклад, на людину або замаху на її життя захист прав може бути забезпечений шляхом відсічі такого протиправного посягання. Таким чином, захист прав потерпілого під час нападу відбувається перед відновленням порушених прав. Відновлення прав, як правило, відбувається після вчинення порушення (наприклад, звернення до правоохоронних органів, притягнення обвинуваченого до відповідальності тощо), а не в момент його вчинення. Захист прав людини полягає в припиненні протизаконних дій та поверненні їй первинного юридичного статусу за допомогою санкційних або компенсаційних заходів [24].

Прокурор захищає право обвинуваченого на справедливий судовий розгляд; поважає і забезпечує презумпцію невинуватості; враховує всі обставини справи, незалежно від того, на користь обвинуваченого вони або ні; гарантує, щоб сприятливі для обвинуваченого докази повідомлялися суду відповідно до закону; забезпечує права обвинувачених у взаємодії з судом та іншими органами і установами; надає обвинуваченому відповідну сприятливу і несприятливу інформацію, наскільки це можливо; звертає особливу увагу на додержання прав неповнолітніх правопорушників; застосування ним заходів, які обмежують права і свободи обвинуваченого, є предметом судового контролю. Прокурори повинні приділяти належну увагу інтере-

сам свідків і потерпілих; завжди ставитися до них шанобливо, неупереджено і без будь-якої дискримінації, з належним урахуванням особистих обставин цих осіб; проявляти розсудливість при поводженні з потерпілими і свідками, особливо в разі їх уразливості; належним чином враховувати думки, проблеми і потреби потерпілих; забезпечувати ознайомлення потерпілих з їх правами; на всіх етапах провадження захищати гідність, приватне та сімейне життя і особисту безпеку потерпілих і свідків; вживати заходів до охорони їх життя, безпеки і особистої недоторканності, або забезпечувати застосування таких заходів; потерпілі повинні мати можливість оскаржувати рішення прокурорів про припинення переслідування або здійснювати таке переслідування у приватному порядку [12, с. 174–175].

Щодо права обвинуваченого захищати себе особисто, ЄСПЛ в справі «*Arps v. Croatia*» відмітив, що хоча це право не прямо зазначено в статті 6 частині 1, мета і зміст статті в цілому показують, що обвинувачена особа має право брати участь у слуханні. Крім того, частина 3 пункту (с) гарантує право «кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення» захищати себе особисто, і важко уявити, як заявник міг би здійснювати ці права, не беручи участь у судовому засіданні [25]. Проте, ЄСПЛ не визначає чіткого порядку реалізації права на самозахист, так само як і права на професійну правничу допомогу. У справі «Іглін проти України» Суд наголосив, що хоча стаття 6 частина 3 пункт «с» надає обвинуваченому право «захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника», вона не уточнює, як саме це право має бути реалізовано. Тому державам-учасницям залишається право вибору засобу забезпечення цих гарантій у своїх судових системах, а завдання Суду полягає в переконанні, що обраний ними засіб відповідає вимогам [26; 27, с. 86].

Для забезпечення реалізації права на самозахист обвинуваченому повинна гарантува-

тися ефективна особиста участь у кримінальному провадженні. Згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, право обвинуваченого на ефективну участь у судовому розгляді його справи включає в себе не лише можливість відвідувати судові засідання, але й право чути та розуміти хід провадження. Ці права можуть бути виведені з права обвинуваченого захищати себе особисто. «Ефективна участь» означає, що обвинувачений розуміє загалом характер провадження та ступінь важливості предмету спору для нього, включаючи можливі наслідки, що можуть бути застосовані (п. 98 справи «Тарасов проти України») [28].

Гарантування забезпечення законності та верховенства права вимагає дотримання міжнародних стандартів прокурорами. Так, у справі «Михайлюк та Петров проти України» зазначено: «...Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» передусім вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві. Крім того, він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі. Така особа повинна передбачати наслідки цього законодавства для себе. Крім того, це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права» [29].

Згідно з п. (с) ч. 3 ст. 6 Конвенції, кожен, хто обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, має право на юридичну допомогу захисника, якого він сам обирає, або, якщо він не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника, на отримання такої допомоги безоплатно, якщо це необхідно для забезпечення справедливості [1]. Надання юридичної допомоги на початковому етапі кримінального провадження, навіть до проведення первинного допиту, має велике значення для забезпечення права затриманої особи не свідчити проти себе, якщо вона не була проінформована про обвинувачення. Юридична допомога також допомагає гарантувати здійснення інших прав обвинуваченої особи, які передбачені

п. 3 і 4 ст. 5 Конвенції. Тому навіть у випадках, коли затримана особа не надавала свідчень, проста відсутність адвоката протягом перших годин утримання під вартою негативно впливає на справедливість розгляду. Це особливо важливо в справах, де обвинувачення є дуже серйозним, а затримана особа знаходиться в особливо вразливому становищі [30]. У практиці ЄСПЛ акцентується на необхідності забезпечення раннього доступу до захисника. Зокрема, у п. 50 справи «Леонід Лазаренко проти України» Суд відзначив, що постійне розглядання доступу до адвоката на початкових етапах провадження як процесуальної гарантії права не свідчити проти себе та основоположної гарантії проти поганого поведження є особливо важливим. Суд підкреслив особливу вразливість обвинуваченого на ранніх етапах провадження, коли він стикається зі стресом самої ситуації та надзвичайно складним відповідним кримінальним законодавством [31].

Прокурор гарантує дотримання законності та прав особи під час повідомлення про підозру у кримінальному провадженні [18, с. 79-88; 32]. Під час такого повідомлення прокурор повинен враховувати випадки, зміст, порядок вручення та зміну повідомлення про підозру відповідно до загальних положень КПК України (ст. 276–279) із урахуванням особливостей, зазначених у гл. 24-1, 25, 37, 38; можливості звернення до суду щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 285-287 КПК України); а також вирішення питання про необхідність звернення до суду щодо застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 292 КПК України) [3; 33, с. 161-169].

Стандарти реалізації права на інформацію про характер і причини підозри, обвинувачення включають такі вимоги: 1) сторона захисту має право доступу до матеріалів кримінального провадження, які можуть бути використані для підтвердження або виправдання підозрюваного або обвинуваченого; 2) сторона захисту може робити копії цих

матеріалів; 3) доступ до матеріалів кримінального провадження може бути обмежений лише у випадках, коли це необхідно для національної безпеки, захисту свідків або збереження секретних методів розслідування; 4) підозрюваний або обвинувачений має право на послуги перекладача, якщо він не розмовляє мовою, якою ведеться провадження, і це може бути забезпечено за рахунок держави [34, с. 168].

У ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачається, що кожна особа має право на такі гарантії при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення [35].

Варто звернути увагу й на обмеження у реалізації гарантованого ч. 1 ст. 24 КПК України права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності [3]. Обмеження щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, передбачені ч. 2 ст. 303 КПК України, позбавляють зацікавлену особу ефективного засобу захисту її прав, порушуючи ст. 13 Конвенції. Як варіант розв'язання цієї складної проблеми можна запропонувати розширити компетенцію прокурорів у сфері контролю за проведенням досудового розслідування. Такі перспективи є логічним кроком у рамках демократизації та гуманізації українського законодавства. [36, с. 6-18]. Отже, з метою нормалізації повноважень прокурора щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні, пропонується змінити п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України наступним чином: «...8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення дізнавача, слідчого, детектива, оперативного працівника від проведення досудового розслідування та призначення іншого, якщо є підстави, передбачені цим Кодексом, для його відводу, або у разі неефективного досудового розслідування, або якщо він порушує невід'ємні права людини.

У разі не вирішення питання про відсторонення керівником органу досудового розслі-

дування, прокурор може відсторонити слідчого від здійснення досудового розслідування кримінального провадження за мотивованою постановою, погодженою з керівником прокуратури;

8-1) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про притягнення дізнавача, слідчого, детектива, оперативного працівника до дисциплінарної відповідальності».

Висновки з проведеного дослідження. У сучасних умовах розвитку, Україна опинилася перед необхідністю серйозного реформування національної правової системи з урахуванням міжнародних правових стандартів та запозичення позитивного правового досвіду інших країн. Сучасні соціальні умови, в яких протікає реформування, суттєво ускладнені. Глобалізуються всі сфери суспільного життя. Національні державні інтереси починають поступатися інтересам транснаціональним. Правова політика економічно провідних країн світу стає все більш інтернаціональною, а право – все більш уніфікованим. Національна правова система поступово наповнюється засадами верховенства права й законності та потребує нової наукової інтерпретації, у тому числі й реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні.

Кримінальна процесуальна діяльність прокурора щодо забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту досудовому провадженні носить наглядний характер та здійснюється у формі процесуального керівництва. Така діяльність спрямована на забезпечення прав особи та реалізацію правозахисної

функції держави. Прокурор забезпечує верховенство права, дотримання законів у досудовому розслідуванні, швидке, повне та неупереджене розслідування, яке відповідає вимогам Конституції України (ст. 131-1) та Закону «Про прокуратуру», а також охорону та захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження й реалізацію їх права на ефективний засіб юридичного захисту з урахуванням міжнародних стандартів.

Однак, прогресивна модель кримінального судочинства не характеризується стабільністю та єдністю підходів у забезпеченні такого права. Однією з причин цього є недосконалість та нестабільність правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, яке постійно змінюється і доповнюється. Крім того, новелізація та вдосконалення правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності прокурора не завжди є обґрунтованою і спрямованою на вирішення завдань кримінального судочинства. Особливо гостро проблематика діяльності прокурора виникає в умовах воєнного стану. Проведене дослідження спрямоване на вирішення питання щодо сутності та призначення прокуратури через призму її функціональної моделі, яка включає особливості реалізації права людини на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні. При цьому, враховуючи національні традиції, вітчизняну модель кримінального процесуального судочинства, міжнародні стандарти та соціально-політичні реалії України, за основу була взята «обвинувальна» модель прокуратури, яка проявляється в діяльності прокурора саме на стадії досудового розслідування.

Анотація

У науковій статті досліджено роль прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту. Дослідник звертає увагу передусім на реалізацію права та участь в цьому процесі прокурора, оскільки, оцінюючи роль слідчого або дізнавача, зважає на те, що вони, здійснюючи повне, всебічне та неупереджене досудове розслідування, можуть поверхнево поставитися до вказаної важливої правової складової. Автор акцентує увагу на тому, що прокурору природньо надано повноваження із дотримання і навіть захисту прав людини, оскільки саме він підтримує державне обвинувачення в суді, однак при цьому

він повинен не припускати порушень прав і свобод, а дотримуватися належної правової процедури. Крім того, у вказаній науковій статті звернулися також до міжнародно-правових стандартів, оскільки саме вони стали основою для реформування чинного законодавства у сфері діяльності прокуратури і, відповідно, повинні бути досліджені та проаналізовані. Проведене дослідження спрямоване на вирішення питання щодо сутності та призначення прокуратури через призму її функціональної моделі, яка включає особливості реалізації права людини на ефективний засіб юридичного захисту та досудовому провадженні. При цьому, враховуючи національні традиції, вітчизняну модель кримінального процесуального судочинства, міжнародні стандарти та соціально-політичні реалії України, за основу була взята «обвинувальна» модель прокуратури, яка проявляється в діяльності прокурора саме на стадії досудового розслідування.

Цінність проведеного дослідження визначається ґрунтовними висновками та змістовним текстом, що надає можливість прокурору-практику підвищити кваліфікацію у сфері дотримання прав людини.

Ключові слова: прокурор, нагляд за додержанням законів, процесуальне керівництво, досудове провадження, міжнародно-правові стандарти, право на ефективний засіб юридичного захисту, реалізація права, підозрюваний, обвинувачений.

Osadchy P.V. The role of the prosecutor in the mechanism of ensuring the realization of the right to an effective means of legal protection in pre-trial proceedings

Summary

The article analyzes the role of the prosecutor in the mechanism of ensuring the right to an effective legal remedy. The researcher focuses primarily on the implementation of the right and the prosecutor's participation in this process, since, when assessing the role of an investigator or an inquiry officer, the author takes into consideration that they, while conducting a full, comprehensive and impartial pre-trial investigation, may treat this important legal component superficially. The author emphasizes that the prosecutor is naturally empowered to respect and even protect human rights, since it is he or she who supports the public prosecution in court, but at the same time he or she must not allow violations of rights and freedoms, and must comply with due process of law.

In addition, the article also refers to international legal standards, since they have become the basis for reforming the current legislation in the field of prosecution and, accordingly, should be studied and analyzed. This study aims to address the issue of the essence and purpose of the prosecutor's office through the prism of its functional model, which includes the specifics of realization of the human rights to an effective legal remedy and pre-trial proceedings. At the same time, taking into account national traditions, the national model of criminal procedural justice, international standards and socio-political realities of Ukraine, the author took as a basis the «prosecutorial» model of the prosecutor's office, which is manifested in the prosecutor's activities at the pre-trial investigation stage.

The value of this study is determined by the substantial conclusions and informative text which enables a practicing prosecutor to improve his/her skills in the field of human rights observance.

Key words: prosecutor, supervision over the observance of laws, procedural guidance, pre-trial proceedings, international legal standards, right to an effective legal remedy, implementation of the right, suspect, accused person.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 10.01.2023).

2. Осадчий П. В. Компаративістичний аналіз реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 349–354.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 10.01.2023).
4. Про прокуратуру : Закон від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення 10.01.2023).
5. Курбатова І. С. Прокурор у кримінальному судочинстві: теоретичні та прикладні проблеми реалізації державою конституційних прав людини і громадянина: монографія. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2020. 370 с.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 10.01.2023).
7. Юсубов В. В. Прокурор як гарант забезпечення прав громадян на досудових стадіях кримінального процесу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 204 с.
8. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 10.01.2023).
9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення 10.01.2023).
10. Справа «Меріт проти України» (заява № 66561/01) : Рішення Європейського Суду з прав людини від 30.03.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення 10.01.2023).
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25.11.2015 № 3524. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення 10.01.2023).
12. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.
13. Капліна О., Маринів В. Правові стандарти Європейського суду з прав людини. Їх вплив на застосування норм кримінально-процесуального законодавства. *Вісник прокуратури*. 2007. № 8. С. 65–70.
14. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
15. Толочко О. М. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні: структурно-функціональний аспект. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2013. № 4 (32). С. 49–55.
16. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 420 с.
17. Курбатова І. С. Прокурор як суб'єкт забезпечення прав особи у кримінальному судочинстві: реф. дис... юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2020. 38 с.
18. Глов'юк І. В. Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням. *Вісник прокуратури*. 2013. № 12. С. 79–88.
19. Лапкін А. В. Щодо визначення мети, завдань та функцій прокуратури. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 17 (30). С. 97-101.
20. Луцик В. В. Правовий статус та повноваження прокурора за новим КПК України. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 231–238.

21. The role of prosecutors in fighting corruption and related economic and financial crime / European norms and principles concerning prosecutors: Opinion № 9 (2014). *Consultative Council of European prosecutors (CCPE)*. URL: <https://rm.coe.int/168074738b> (дата звернення 10.01.2023).
22. The role of prosecutors in emergency situations, in particular when facing a pandemic / European norms and principles concerning prosecutors: Opinion № 10 (2015). *Consultative Council of European prosecutors (CCPE)*. URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-15-ccpe-en/1680a05a1b> (дата звернення 10.01.2023).
23. Щодо заявки України на вступ до Ради Європи: висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 верес. 1995 р. № 190 (1995). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення 10.01.2023).
24. Горещька Х. В. Правова соціалізація: філософсько-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2014. 19 с.
25. Справа «Case of Arps v. Croatia» Рішення Європейського суду з прав людини від 25.10.2016 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-167800%22%5D%7D> (дата звернення 10.01.2023).
26. Справа «Іглін проти України» (Заява №39908/05) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12. 01.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_(дата звернення 10.01.2023).
27. Бабчинська Т. В. Міжнародно-правові стандарти судочинства та їх реалізація в положеннях кримінального процесуального законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 84–90.
28. Справа «Тарасов проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 31.10.2013 р. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/37845.docx> (дата звернення 10.01.2023).
29. Справа «Михайлюк та Петров проти України» (Заява № 11932/02). Страсбург, 10 грудня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text (дата звернення 10.01.2023).
30. Справа «Симеонови проти Болгарії» : Рішення Європейського суду з прав людини від 12.05.2017 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-172963%22%5D%7D> (дата звернення 10.01.2023).
31. Справа «Леонід Лазаренко проти України» (Заява №22313/04): Рішення Європейського суду з прав людини від 28.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_688 (дата звернення 10.01.2023).
32. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 248 с.
33. Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. №1. С. 161–169.
34. Бабчинська Т. В. Деякі аспекти реалізації права на захист у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 166–171.
35. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 10.01.2023).
36. Борзих Д. В. Діяльність прокурора в досудових стадіях кримінального судочинства : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Академія адвокатури України, 2011. 20 с.